

ปรัชญาการศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์ในสังคมไทย:
ข้อโต้แย้งจากพุทธปรัชญา

Rudolf Steiner's Philosophy of Education in Thai Society: A
Buddhist Philosophical Critique

¹รุ่งนิภา เหลียง และ ²ภาศิณี โกมลมิศร์

¹Rungnipa Liang and ²Pasinee Komolmisr

^{1,2}ภาควิชาศาสนาและปรัชญา, มหาวิทยาลัยบูรพา

^{1,2}Department of Religion and Philosophy, Burapha University

¹Corresponding author, e-mail: Email: peabrun@gmail.com

Received May 17, 2025; Revised July 1, 2025; Accepted: August 30, 2025

บทคัดย่อ

รูดอล์ฟ สไตเนอร์ (Rudolf Steiner) ในแวดวงการศึกษาหลายคนมักรู้จักกันในนามผู้ก่อตั้งแนวคิดการศึกษาแบบวอลดอร์ฟ (Waldorf Education) ในช่วงเวลาหลายปีที่ผ่านมาแนวคิดปรัชญาการศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์ได้ถูกนำมาใช้ในสังคมไทย โดยมีข้อสรุปว่า ปรัชญาการศึกษาของสไตเนอร์นั้นเทียบเคียงและสอดคล้องกับพุทธปรัชญาการศึกษาซึ่งเป็นรากฐานทางการศึกษาที่สำคัญในสังคมไทย จากการวิเคราะห์พบว่าข้อสรุปดังกล่าวไม่สมเหตุสมผล ทั้งนี้เพราะพระศนะพื้นฐานที่ว่าด้วยความจริงในหลักการของปรัชญาบริสุทธิ์ ตลอดจนมุมมองเรื่องธรรมชาติของมนุษย์นั้นมีความแตกต่างกัน อย่างเห็นได้ชัด นอกจากนี้หลักการด้านการศึกษาที่ดูเสมือนว่าคล้ายคลึงกันกลับมีนัยยะของรูปแบบ วิธีการและเป้าหมายของการปฏิบัติที่ต่างกันอย่างชัดเจน จากที่กล่าวมาบทความนี้จึงมุ่งเน้นที่จะแสดงให้เห็นถึงเหตุผลซึ่งเป็นข้อโต้แย้งในเชิงหลักการที่สามารถชี้ให้เห็นว่า การกล่าวอ้างว่าปรัชญาการศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์สอดคล้องกับพุทธปรัชญาการศึกษาโดยสมบูรณ์นั้นเป็นข้อสรุปที่เกิดขึ้นจากการตีความที่คลาดเคลื่อน

คำสำคัญ: การศึกษาแบบวอลดอร์ฟ; พุทธปรัชญา; รูดอล์ฟ สไตเนอร์

Abstract

In educational circles, Rudolf Steiner is best known as the originator of Waldorf Education. In recent years his educational philosophy has been implemented in Thai society where it has been observed that Steiner's principles share significant parallels with Buddhist educational philosophy a cornerstone of Thailand's educational foundation. Analysis reveals that such a conclusion is untenable as the fundamental ontological perspectives concerning truth in pure philosophy along with views on human nature demonstrate marked differences.

Furthermore, while certain educational principles may appear superficially similar, they carry distinct implications regarding implementation approaches, methodologies and ultimate objectives of practice. Therefore, this article aims to present several principled arguments demonstrating that the claim of complete congruence between Rudolf Steiner's educational philosophy and Buddhist educational philosophy constitutes a conclusion based on erroneous interpretation.

Keyword: Buddhist philosophy; Rudolf Steiner; Waldorf Education

บทนำ

สำหรับสังคมไทยในช่วงเวลาหลายปีที่ผ่านมา การศึกษาทางเลือก (Alternative education) เป็นคำที่ถูกกล่าวถึงอย่างมากในหลากหลายสื่อ โดยเฉพาะการศึกษาทางเลือกแบบวอลดอร์ฟ ซึ่งผู้ก่อตั้งสำนักปรัชญาการศึกษานี้ได้แก่ รูดอล์ฟ สไตเนอร์ (Rudolf Steiner) นักคิดนักปรัชญาทางฝั่งทวีปยุโรป นักวิชาการหลายท่านได้สนับสนุนและให้ความเห็นว่า แนวคิดการศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์นั้นมีลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากปรัชญาการศึกษาสมัยใหม่หลายประการ หนึ่งในเหตุผลหลักของข้อสนับสนุนนี้คือ ปรัชญาการศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์เน้นการพัฒนาผู้เรียนที่มีองค์ประกอบเป็นมนุษย์คนหนึ่งอย่างรอบด้าน โดยเน้นทั้งด้านร่างกายและจิตใจ การพัฒนามนุษย์แบบองค์รวม (Holistic Human Development) เป็นหัวใจสำคัญในปรัชญาการศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์ที่มองมนุษย์เป็นเอกภาพของกาย ใจ และจิตวิญญาณ (สุธิพงษ์ พงษ์เกาว์ชร, 2560)

ฐานคิดนี้ได้ขยายวงกว้างมาสู่สังคมไทย เพื่อให้การศึกษาวิเคราะห์ในประเด็นนี้เกิดความลุ่มลึก การเริ่มต้นทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ทางความคิดของรูดอล์ฟ สไตเนอร์ ย่อมช่วยสร้างพื้นฐานและก่อให้เกิดประโยชน์ในการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ปรัชญาการศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์ในสังคมไทยการศึกษาเชิงวิเคราะห์จากมุมมองของพุทธปรัชญาได้อย่างลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น

วิวัฒนาการทางความคิดของสไตเนอร์

รูดอล์ฟ สไตเนอร์ (Rudolf Joseph Lorenz Steiner) เป็นชื่อที่ไม่ค่อยคุ้นชินในสังคมไทยมากเท่ากับปรัชญาการศึกษาสำนักวอลดอร์ฟที่เขาเป็นผู้ก่อตั้งขึ้น หลายคนมักจะรู้จักแนวคิดการศึกษาแบบ

วอลดอร์ฟมากกว่าชื่อของ รูดอล์ฟ สไตเนอร์ เพราะแนวคิดของสไตเนอร์นั้น มิได้โดดเด่นเท่ากับนักปรัชญาการศึกษาท่านอื่น แต่ทั้งนี้ก็ไม่สามารถที่จะปฏิเสธได้ว่า นักคิดนักการศึกษาท่านนี้ไม่มีอิทธิพลทางความคิดใดๆ ปรากฏในสังคมไทยเลย ก่อนที่แนวคิดของรูดอล์ฟ สไตเนอร์จะขยายวงกว้างออกไปในหลายประเทศ

ทั่วโลก จากการศึกษาพบว่า จุดเริ่มต้นแห่งชีวิตของรูดอล์ฟ สไตเนอร์นั้น เริ่มถือกำเนิดเกิดขึ้นในหมู่บ้านเล็กๆ ชื่อว่า ครัลเยเว็ต (Kraljevec) ปัจจุบันตั้งอยู่ในประเทศโครเอเชีย โดยมีชีวิตอยู่ในช่วง ค.ศ. 1861–1925 (Lachman, 2007) ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ได้เกิดกระแสแนวคิดทางปรัชญาที่สำคัญขึ้นในสังคมโลกอย่างมาก หนึ่งในบุคคลที่ควรหยิบยกมาและเกิดในหมู่บ้านเดียวกับรูดอล์ฟ สไตเนอร์ คือ ลุดวิก แอนเดรียส ไฟเออร์บัค (Ludwig Andreas Feuerbach) แม้ว่าไฟเออร์บัคจะเกิดในสภาพแวดล้อมที่ใกล้เคียงกันกับสไตเนอร์ (Wartofsky, 1977) แต่จะพบความต่างอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ แนวคิดของไฟเออร์

บักนั้นจัดอยู่ในนักคิดกลุ่มวัตถุนิยม (Materialism) ความโดดเด่นของเขาจึงอยู่ที่การเสนอทฤษฎีใน งานเขียนเรื่อง *The Essence of Christianity* โดยมีนัยยะว่า มนุษย์เป็นผู้สร้างพระเจ้าจาก จินตนาการ และความรู้สึกภายในที่มีความกลัวและความปรารถนา จึงไม่มีข้อสรุปที่น่าเชื่อถือได้ว่า พระ เจ้าสร้างมนุษย์ขึ้นมา (Feuerbach, 1957) งานเขียนของไฟเออร์บัคได้รับการยืนยันว่ามีอิทธิพลต่อ แนวคิดของฟรีดริช เองเงิลส์ (Friedrich Engels) รวมถึงคาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) ในเวลาต่อมา ในขณะที่แนวคิดของสไตเนอร์กลับมีข้อสมมติฐานที่เชื่อว่า การผสมผสานระหว่างแนวคิดทาง วิทยาศาสตร์ซึ่งมีฐานมาจากวัตถุนิยมเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอ ทุกการเติบโตของมนุษย์ยังคงขาดมิติ ทางจิตวิญญาณไปไม่ได้ รากฐานแนวคิดทางปรัชญาของสไตเนอร์จึงเป็นการผสมผสานศาสตร์ทั้งทางด้าน นามธรรมและรูปธรรมเข้าไว้ด้วยกัน จากเหตุการณ์ดังที่กล่าวมานี้ ชี้ให้เห็นข้อยืนยันของปรากฏการณ์ ทางความคิดของสไตเนอร์ได้ว่า แม้แนวคิดของสไตเนอร์จะแตกต่างจากไฟเออร์บัค แต่อิทธิพลทาง ความคิดของไฟเออร์บัคได้จุดประกายให้ สไตเนอร์ ได้ค้นพบข้อโต้แย้งบางอย่างที่เชื่อว่า ฐานคิดแบบ วัตถุนิยมของ ไฟเออร์บัคมีข้อจำกัดบางอย่างที่ขาดมิติทางจิตวิญญาณ ในทุกการพัฒนาจิตวิญญาณ กับวิทยาศาสตร์สามารถพัฒนาไปด้วยกันแบบคู่ขนานได้ ซึ่งเราจะพบข้อสรุปนี้ได้จากผลงานเขียนชิ้น หนึ่งของสไตเนอร์ที่ชื่อว่า *The Philosophy of Freedom* (1894) ในผลงานชิ้นนี้สไตเนอร์พยายาม โต้แย้งแนวคิดของอิมมานูเอล คานท์ (Immanuel Kant) ในงานเขียนเรื่อง *Critique of Pure Reason* (1781) คานท์เชื่อว่า มนุษย์นั้นมีข้อจำกัดบางอย่างในการรับรู้ ประสาทสัมผัสที่มนุษย์มีอยู่ นั้นสามารถรับรู้บางสิ่งบางอย่างได้ในขอบเขตที่จำกัดและเรียกสิ่งนี้ว่าเป็น ปรากฏการณ์ (Phenomena) ส่วนสิ่งที่มีอยู่ด้วยตนเองซึ่งคานท์เรียกว่า (Noumena) นั้นมนุษย์ไม่สามารถที่จะรับรู้ และเข้าใจได้ สไตเนอร์คัดค้านแนวคิดนี้ โดยโต้แย้งให้เห็นว่า มนุษย์แตกต่างจากสิ่งมีชีวิตอื่นๆ แม้แต่ สิ่งที่มีอยู่ด้วยตนเองซึ่งคานท์เรียกว่า (Noumena) มนุษย์สามารถที่จะเข้าถึงได้โดยผ่านกระบวนการ ทางจิตวิญญาณที่เรียกว่า (Spiritual Thinking) ซึ่งสไตเนอร์เชื่อว่าหากมนุษย์พัฒนาจิตวิญญาณเข้าสู่ ความละเอียดในระดับที่สูงพอมนุษย์ย่อมสามารถที่จะเข้าใจและรับรู้ในเรื่องดังกล่าวได้เช่นกัน (Steiner, 1964)

ดังนั้นการที่สไตเนอร์ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดของคานท์ในเรื่อง Noumena (สิ่งที่มีอยู่ด้วย ตนเอง) และได้เสนอแนวคิดใหม่ว่า มนุษย์สามารถก้าวข้ามขีดจำกัดทางความคิดที่เป็นเหตุผลบริสุทธิ์ ได้ หากจิตวิญญาณของมนุษย์ได้รับการพัฒนาที่ถูกต้องนั้น ทำให้เห็นข้ออ้างทางเหตุผลประการหนึ่ง ที่เชื่อว่าทฤษฎีของสไตเนอร์มีแนวคิดที่เชื่อในสิ่งที่ป็นนามธรรมแฝงอยู่ด้วย การเชื่อในมิติทางด้านจิต วิญญาณที่เป็นนามธรรมท่ามกลางสังคมที่เต็มไปด้วยบรรยากาศความรุ่งโรจน์ทางวิทยาศาสตร์และ วัตถุนิยม สิ่งที่น่าสนใจในการศึกษาคือฐานคิดที่ฉีกไปจากค่านิยมของสังคมสไตเนอร์ได้รับอิทธิพลมา ได้อย่างไร สไตเนอร์ได้รับอิทธิพลทางความคิดเรื่องจิตวิญญาณจากการแผ่ขยายความเชื่อของคุณค ลรวมถึงลัทธิหลากหลายสำนัก โดยเริ่มจากสภาพแวดล้อมทางสังคมที่ใกล้ชิดตัวสไตเนอร์มากที่สุด คงหลีกเลี่ยงไม่ได้ว่าแนวคิดทางศาสนาคริสต์นอกรีตเพราะปฏิเสธอำนาจจากศาสนจักรและมีแนวคิด พิธีกรรมเป็นของตนเอง นักบวชที่เป็นผู้นำในกลุ่มนี้ยุคแรกเริ่มและมีชื่อเสียงได้แก่ ไมสเตอร์ เอ็คฮาร์ท (Meister Eckhart) รวมถึงนักบุญจอห์น (St. John of the Cross) ทั้งสองคนนี้ต่างก็มีอิทธิพลทาง ความคิดในงานเขียนของสไตเนอร์ ในงานเขียนชิ้นหนึ่งชื่อ *Christianity as Mystical Fact* (1902)

มีข้อยืนยันที่เชื่อได้ว่าสไตเนอร์เชื่อคริสต์ศาสนานอกกระแสหลัก (Esoteric) เพราะมีการตีความใหม่ ว่าพระคริสต์เป็นพลังจักรวาลรูปแบบหนึ่งที่ลงมาจุติในร่างของพระเยซูเพื่อเปลี่ยนแปลงวิวัฒนาการ ของมนุษย์ รวมถึงการมีความเชื่อเรื่องการกลับชาติมาเกิด (Reincarnation) ที่มองว่าจิตวิญญาณ ของมนุษย์สามารถพัฒนาเปลี่ยนแปลงกลับกลายเป็นได้ตลอดไป สไตเนอร์สนับสนุนแนวคิดของลัทธินี้ จน นักวิชาการบางส่วนลงความเห็นว่าเป็นการตีความพระคัมภีร์เกินขอบเขตที่ผสมผสานคริสต์ศาสนา ลึกลับเข้ากับวิทยาศาสตร์จิตวิญญาณ ซึ่งมีแนวคิดที่แตกต่างจากศาสนาคริสต์ นอกจากนี้ในงานเขียน บางชิ้นยังชี้ให้เห็นข้อมูลเพิ่มเติมว่า สไตเนอร์ยังคงได้รับอิทธิพลจากปรัชญาตะวันออกในเรื่องความ เชื่อด้านนามธรรมที่เกี่ยวข้องกับจิตวิญญาณด้วย จากการศึกษาวิวัฒนาการทางความคิดของสไตเนอร์ จะพบว่าสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ถ่ายทอดความคิดระหว่างบุคคล ส่งผลต่อสไตเนอร์ในแง่ที่ช่วยให้เกิด การตั้งคำถามและวิพากษ์ถึงความสมเหตุสมผลของชุดความคิด จนนำมาสู่การเสนอข้ออ้างที่ได้แย้ง ข้อสรุปเดิมว่าการพัฒนาที่ถูกต้องควรผสมผสานทั้งเหตุผลเชิงประจักษ์ที่อาศัยหลักการทาง วิทยาศาสตร์ในขณะที่เดียวกันการพัฒนาจิตวิญญาณเชิงนามธรรมก็เป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ ทั้งนี้เพื่อสร้าง สังคมที่ก้าวหน้าสมดุล จากการศึกษาวิวัฒนาการทางความคิดของสไตเนอร์ทำให้ได้ข้อสรุปว่า ทรรศนะทางความคิดของเขามีได้ถูกตีกรอบจากสภาพแวดล้อม ในขณะที่เคยเป็นการนำเสนอข้ออ้าง ใหม่บางประการแก่สังคมในขณะนั้นนั่นเอง และในลำดับต่อไปจะเป็นการศึกษาทรรศนะเกี่ยวกับ ความจริงในปรัชญาการศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์ ทั้งนี้เพื่อชี้ให้เห็นข้ออ้างบางประการที่ชี้ให้เห็นว่า แนวคิดปรัชญาการศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์นั้นมีได้เหมือนกับพุทธปรัชญาเถรวาทที่มีรากฐานทาง การศึกษาในสังคมไทย

มโนทัศน์เรื่องความจริงในปรัชญาการศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์

ทรรศนะพื้นฐานเกี่ยวกับความจริงและธรรมชาติของมนุษย์ในมุมมองของสไตเนอร์ส่งผลต่อ แนวทางในการออกแบบการศึกษาเพื่อพัฒนาผู้เรียนในทัศนะของเขาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้น การ หาคำตอบเพื่ออธิบายให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวจึงมีนัยสำคัญต่อการเข้าใจปรัชญา การศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์ที่ถูกนำมาใช้ในสังคมไทยว่ามีความเหมือนหรือต่างจากพุทธปรัชญา การศึกษาที่เป็นรากฐานการศึกษาสำคัญในสังคมไทย จากการศึกษาพบว่าทรรศนะพื้นฐานเกี่ยวกับ ความจริงของสไตเนอร์ค่อนข้างที่จะแตกต่างกับแนวคิดของนักปรัชญาการศึกษาในกลุ่มอื่นๆ โดยเฉพาะนักปรัชญาการศึกษาที่มีฐานคิดอยู่ในกลุ่มจิตนิยมและสสารนิยม ซึ่งมองว่าความจริงคือสิ่ง สมบูรณ์ มีสภาพคงที่ไม่มีมีการเปลี่ยนแปลง ความจริงมีเพียงหนึ่งเดียวคือ โลกแห่งจิตหรือโลกแห่งวัตถุ สสารเพียงอย่างเดียวอย่างหนึ่งเท่านั้นที่จริง

ในขณะที่สไตเนอร์ได้นำเสนอทรรศนะของตนเองในลักษณะที่ไม่เชื่อว่าความจริงเป็นสิ่ง สัมบูรณ์ (Absolute) แบบตายตัว แต่พยายามชี้ให้เห็นความจริงซึ่งมีลักษณะที่สัมพันธ์กับ กระบวนการเชิงวิวัฒนาการที่มนุษย์สามารถเข้าถึงได้ผ่านการพัฒนาจิตสำนึก ด้วยเหตุนี้ความจริงใน ทรรศนะของสไตเนอร์จึงไม่ใช่สิ่งสมบูรณ์ ความจริงไม่ได้มีรูปแบบตายตัว และไม่ใช่สิ่งคงที่ แต่ความ จริงปรากฏผ่านกระบวนการคิดของมนุษย์ที่พัฒนาขึ้น (Steiner, 1964) และมนุษย์รับรู้ความจริงของ โลกวิญญาณ (Spiritual World) และโลกวัตถุ (Physical World) แตกต่างกันไปตามระดับการพัฒนา

ของบุคคล (Steiner, 1994) ความจริงนั้นมีหลายระดับ เช่น มีความจริงทางกายภาพ มนุษย์รับรู้ผ่านประสาทสัมผัส ความจริงทางจิตใจมนุษย์สามารถเข้าถึงความจริงระดับนี้ได้ด้วยการใช้จินตนาการเชิงสร้างสรรค์และความจริงทางจิตวิญญาณมนุษย์เข้าถึงได้ด้วยวิธีการรู้แจ้ง จากแนวคิดพื้นฐานของสไตเนอร์เชื่อว่า ธรรมชาติความจริงย่อมเปลี่ยนแปลงได้ตามระดับจิตสำนึก สไตเนอร์ปฏิเสธความจริงสัมบูรณ์แบบตายตัว แต่เสนอว่าความจริงคือสิ่งที่มนุษย์สัมผัสได้ผ่านการพัฒนาตนเองมีลักษณะเป็นขั้นบันไดจากการรับรู้ความจริงระดับวัตถุสู่ความจริงระดับจิตวิญญาณ

ความจริงในทรรศนะของพุทธปรัชญามีแนวความคิดที่แตกต่างออกไป เพราะความจริงสูงสุดในพุทธปรัชญานั้นไม่ได้มีแต่สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขของระดับการพัฒนาทางจิตมนุษย์เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ลักษณะของความจริงในพุทธปรัชญานั้นมีทั้งสองรูปแบบ ประการที่หนึ่งเรียกว่า สังขตธรรม คือ สิ่งธรรมชาติที่ถูกปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัย และความจริงอีกประเภทหนึ่งเรียกว่า อสังขตธรรม คือ สิ่งธรรมชาติที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัย ซึ่งสิ่งนี้เองเป็นสิ่งสัมบูรณ์ คงที่ไม่เปลี่ยนแปลง และไม่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขใดๆ ความจริงระดับสังขตธรรมของพุทธปรัชญานี้จะตรงกับทรรศนะของสไตเนอร์ ซึ่งมนุษย์สามารถที่จะสัมผัส เข้าถึงได้ด้วยประสบการณ์ตามระดับการพัฒนาของตนเอง ทรรศนะของสไตเนอร์ในประเด็นดังกล่าวนี้จึงตรงกับหลักความจริงของพุทธปรัชญาในส่วนที่เป็นสังขตธรรมเท่านั้น เพราะพุทธปรัชญามีแนวคิดที่แตกต่างออกไปคือ ยอมรับและเชื่อในความจริงที่เป็นอสังขตธรรมด้วย เป็นความจริงบางอย่างที่สัมบูรณ์ ไม่อยู่ในเงื่อนไขของเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ฉะนั้นความจริงในพุทธปรัชญาจึงไม่ได้มีแต่สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปตามระดับการรับรู้และการพัฒนาระดับจิตสำนึกของมนุษย์เพียงอย่างเดียวเท่านั้น

แต่ยังมีความจริงอีกประเภทหนึ่งที่มีอยู่ เป็นหลักสัจธรรมซึ่งเป็นสิ่งสมบูรณ์ เป็นกฎแห่งความจริง และไม่เปลี่ยนแปลง เช่น กฎไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ ซึ่งเป็นกฎธรรมชาติที่มีอยู่คงที่ ไม่เปลี่ยนแปลงและยังคงมีอยู่ตลอดเวลา โดยนัยนี้สังขตธรรมจึงไม่ได้มีอยู่ตามการรับรู้ของมนุษย์ แต่เป็นความจริงของกฎธรรมชาติแบบตายตัวที่เรียกว่ากฎธรรมนิยามซึ่งควบคุมความเป็นไปของธรรมชาติและสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายให้ดำเนินไปตามธรรมชาติอย่างถูกต้องเหมาะสม ข้อสรุปที่ค้นพบในเรื่องความจริงคือ พุทธปรัชญามีทรรศนะเรื่องความจริงที่ต่างออกไปจากสไตเนอร์อีกระดับหนึ่ง กล่าวคือ พุทธปรัชญามีทรรศนะว่ายังคงมีความจริงซึ่งเป็นสิ่งธรรมชาติบางอย่าง ซึ่งอยู่พ้นไปจากการอำนาจแห่งการปรุงแต่ง ซึ่งถือว่าเป็นความจริงสูงสุดในทรรศนะของพุทธปรัชญา กล่าวได้ว่า สไตเนอร์ไม่ปฏิเสธความจริงสัมบูรณ์ แต่ลักษณะความจริงสัมบูรณ์ (Absolute Truth) นั้น เปลี่ยนแปลงไปตามวิวัฒนาการของจักรวาล (Cosmic Plan) ไม่คงที่ แม้จะยอมรับและมีฐานคิดว่าความจริงสัมบูรณ์มีอยู่ในโลกแห่งอุดมคติอันสูงสุดและไม่ใช้สสารที่ต้องถูกทอนลงเป็นหนึ่งเช่นเดียวกับปรัชญาสสารนิยม แต่ทั้งนี้ควรทำความเข้าใจว่า ความจริงสัมบูรณ์ ในขอบเขตความมุ่งหมายของสไตเนอร์มีอยู่ในลักษณะที่ต่างจากพุทธปรัชญา เนื่องด้วยคุณลักษณะอย่างหนึ่งคือตกอยู่ภายใต้เงื่อนไขของความเปลี่ยนแปลงที่ไม่หยุดนิ่ง ไม่มีเนื้อหาและเป้าหมายที่สมบูรณ์ ในความหมายแคบความจริงสัมบูรณ์ก็คือสิ่งที่มีอยู่ในคุณลักษณะที่เป็นกระบวนการต่อเนื่องและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เป็นสิ่งสัมพัทธ์ที่ไม่ใช่สิ่งสัมบูรณ์ตายตัว ความจริงจึงเปลี่ยนตามกาลเวลาและจิตสำนึกของมนุษย์ โลกแห่งความเป็นจริงในทรรศนะของสไตเนอร์จึงมีนัยยะที่ต่างจากพุทธปรัชญาอย่างเห็นได้ชัด และในลำดับต่อไปจะเป็นการศึกษาเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ในปรัชญาการศึกษาของรู돌์ฟ สไตเนอร์

ธรรมชาติของมนุษย์ในปรัชญาการศึกษาของรู돌์ฟ สไตเนอร์

ในปรัชญาการศึกษาทุกสำนักล้วนคิดค้นวิธีการพัฒนาผู้เรียนให้เติบโตตามเป้าประสงค์ ผู้เรียนที่ถูกพัฒนาโดยนัยหนึ่งคือมนุษย์นั่นเอง การศึกษามุ่งมองความเข้าใจเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ คือ ความพยายามที่จะเข้าใจว่า ปรัชญาการศึกษาสำนักนั้นพยายามที่จะพัฒนาผู้เรียนอย่างไร สำหรับธรรมชาติของมนุษย์ในทฤษฎีของรู돌์ฟ สไตเนอร์ มนุษย์คือสิ่งมีชีวิตที่มีได้มีส่วนประกอบเดียวคือ สสารวัตถุ ด้วยแนวความคิดที่ผสมผสานวิทยาศาสตร์และแนวคิดเรื่องจิตวิญญาณเข้าไว้ด้วยกัน

สไตเนอร์ได้อธิบายองค์ประกอบของมนุษย์ในมิติใหม่ที่ต่างไปจากเดิม โดยสไตเนอร์เสนอว่า ในสิ่งมีชีวิตที่เรียกว่ามนุษย์นั้นมีสิ่งสำคัญประกอบอยู่ด้วยกันสองส่วนใหญ่คือ ยอมรับความมีอยู่ทั้ง ส่วนที่เป็นทั้งรูปและนาม (Steiner, 1994) โดยส่วนที่เป็นรูปนี้คือในหมวดกาย (แบ่งหน้าที่การทำงาน ออกเป็นสามส่วน คือ ประการที่หนึ่ง กายภาพ (Physical Body) คือร่างกายที่ปรากฏทางประสาทสัมผัส ดำรงชีพได้ตามกฎฟิสิกส์และชีววิทยา ประการที่สอง กายเอเทอร์ริก หรือ กายพลังชีวิต (Ethereic Body) ส่วนที่ควบคุมจัดการร่างกายเป็นกระบวนการทางชีวภาพ ควบคุมการเติบโต ควบคุมระบบเผาผลาญ รวมถึงรักษาสุขภาพกายของมนุษย์ให้ดำรงอยู่ สไตเนอร์อธิบายว่า กายนี้จะ ควบคุมกระบวนการทางกายภาพ และจะพัฒนาไปพร้อมกับจิตสำนึกมนุษย์ มนุษย์ไม่ได้ประกอบด้วย เพียงร่างกายทางกายภาพเท่านั้น แต่ยังมี กาย (Bodies) อื่นๆ ที่ซ้อนกันอยู่ ซึ่งหนึ่งในนั้นคือ กายเอ เทอร์ริก หรือ กายพลังชีวิต (Ethereic Body) เป็นรากฐานของความมีชีวิต และในที่สุดท้ายคือ กายอัสตรัล หรือ กายอารมณ์ (Astral Body) ทำหน้าที่ควบคุมความรู้สึก อารมณ์ และแรงขับตาม สัญชาตญาณ กายทั้งสองทำงานร่วมกันกับกายภาพ แต่กายพลังชีวิต Etheric Body จะเชื่อมโยง เกี่ยวข้องกับกายภาพมากกว่า ในขณะที่กายอารมณ์ Astral Body เชื่อมโยงกับมิติด้านจิตใจ กายนี้ทำ หน้าที่เป็นสะพานเชื่อมระหว่างโลกวัตถุกับโลกจิตวิญญาณ และส่วนสุดท้ายนามที่เรียกว่า ตัวตนแท้ (Ego) ตามคำอธิบายของสไตเนอร์ ตัวตนแท้เป็นองค์ประกอบสูงสุดของมนุษย์ที่เชื่อมโยงกับมิติจิต วิญญาณ

พุทธปรัชญามีทฤษฎีในการมองธรรมชาติของมนุษย์ว่า องค์ประกอบของชีวิตมนุษย์ คือ ผลรวมของส่วนประกอบทั้งสองอย่างมนุษย์มีทั้งรูปและนาม กล่าวคือ มนุษย์คือขันธห้าที่มีรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ มนุษย์ไม่ได้ประกอบด้วยวัตถุเพียงอย่างเดียว แต่ยังประกอบด้วย ส่วนที่เป็นนามธรรม ความเป็นมนุษย์จึงเกิดมีได้ขึ้นด้วยองค์ประกอบดังที่กล่าวมา เมื่อมองในแง่ที่เป็น องค์ประกอบของมนุษย์ ในภาพรวมชี้ให้เห็นว่า สไตเนอร์และพุทธปรัชญาเถรวาทกล่าวถึงธรรมชาติ ของมนุษย์ที่มีทั้งรูปและนามเหมือนกัน แต่ถ้าวิเคราะห์ให้ลึกกลงไปจะพบว่า ในส่วนที่เป็นนามนั้นมี ความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง มนุษย์ในทฤษฎีของสไตเนอร์ที่แม้ว่าจะประกอบไปด้วย กายภาพ กายเอเทอร์ริก กายอัสตรัล และมีส่วนประกอบของนามซึ่งสไตเนอร์ใช้ชื่อเรียกว่า ตัวตนที่แท้จริง (Ego) เมื่อจัดขอบเขตทั้งสี่โครงสร้างย่อลงจะคงเหลือแค่รูปและนามก็จริง แต่นามในส่วนที่เป็นตัวตนที่ แท้จริงนี้ สไตเนอร์เชื่อว่ามีลักษณะที่เที่ยงแท้ ถาวร ต่างจากทฤษฎีของพุทธปรัชญาที่ไม่เห็นด้วยกับ เรื่องนี้ธรรมชาติมนุษย์ในแนวคิดของสไตเนอร์ที่เชื่อว่านามมีตัวตนเที่ยงแท้และเชื่อว่าสิ่งนี้พัฒนาต่อไป ได้ยังคงเป็นฐานคิดที่ไม่ได้กับแนวคิดของพุทธปรัชญาเถรวาท ดังนั้น เมื่อเรากำลังกล่าวถึงนามที่ เป็นส่วนประกอบของมนุษย์ในทฤษฎีของสไตเนอร์ค่อนข้างจะมีลักษณะที่แตกต่างไปจากความ เข้าใจของพุทธปรัชญาคำนามอันเป็นส่วนประกอบหนึ่งของขันธห้าที่รวมกันขึ้นเป็นมนุษย์นั้นมี

ความเปลี่ยนแปลง ไม่เป็นนิรันดร์ตามกฎธรรมชาติ หนึ่งความเป็นมนุษย์ทั้งด้านร่างกายและจิตใจพุทธปรัชญามองว่าเป็นสิ่งที่ถูกทำให้เกิดขึ้นด้วยเหตุปัจจัยชีวิตของมนุษย์เป็นสิ่งธรรมชาติและดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ธรรมชาติ ซึ่งมนุษย์ต้องตกอยู่ภายใต้กฎสามัญลักษณะของความไม่เที่ยง คงอยู่ในสภาพเดิมได้ยาก และไม่มีตัวตนที่แท้จริง

ด้วยสาเหตุจากปัจจัยที่กล่าวมานั้น เป็นสิ่งที่ช่วยยืนยันได้ว่าการมองส่วนประกอบของความเป็นมนุษย์ในพุทธปรัชญาค่อนข้างจะขัดแย้งกับแนวคิดของสไตเนอร์ที่เชื่อและยอมรับมนุษย์ในลักษณะที่มีตัวตนที่แท้จริง (Ego) และสามารถพัฒนาต่อไปได้ ส่วนพุทธปรัชญาปฏิเสธและเห็นต่างคือ มนุษย์ไม่มีตัวตน สภาวะที่มนุษย์พ้นจากทุกข์ถือเป็นหลักการและเป้าหมายสำคัญของพุทธปรัชญา ซึ่งจัดว่าเป็นทรรศนะแบบอนัตตา นั้นหมายถึงว่า เมื่อพุทธปรัชญาพูดถึงธรรมชาติของมนุษย์ศักยภาพการพัฒนาสู่ความเป็นมนุษย์สมบูรณ์แบบคือการหลุดพ้นจากอำนาจของกิเลสและสภาวะจิตในส่วนที่เป็นนามธรรมเข้าถึงความมีอิสรภาพสูงสุดคือสิ่งที่เรียกว่านิพพาน เป็นที่น่าสังเกตว่าหลักการมองธรรมชาติของมนุษย์ในส่วนที่มีรูปและนามเป็นแนวทางที่ได้ถูกนำขึ้นมาเป็นข้อสนับสนุนเพื่อเน้นความสำคัญว่าไม่มีความขัดแย้งเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ในแนวคิดของ สไตเนอร์ที่ถูกนำมาใช้ในสังคมไทยที่มีพุทธปรัชญาเป็นรากฐานสำคัญของการศึกษา หลักการสำคัญของการศึกษาเพื่อให้เข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ความแตกต่างที่สำคัญเรื่องตัวตนในมนุษย์ สไตเนอร์จะยอมรับมีอยู่ของตัวตนที่แท้จริง (Ego) และต้องพัฒนาต่อไป แต่พุทธปรัชญายืนยันหลักอนัตตา ความไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมนุษย์ รูตอล์ฟ สไตเนอร์ จึงมีแนวคิดเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ที่มีลักษณะเฉพาะและแตกต่างจากพุทธปรัชญา เมื่อมุมมองต่อเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นผู้เรียนในองค์ประกอบการศึกษาของปรัชญาการศึกษาทุกสำนักแตกต่างกันเป็นไปไม่ได้อย่างยิ่งที่ทั้งสองแนวคิดจะมีแนวทางการพัฒนามนุษย์ซึ่งเป็นเป้าหมายของการศึกษาที่เสมอเหมือนกัน และลำดับถัดไปจะเป็นการศึกษาแนวคิดเรื่อง ยูริธมี (Eurythmy) ซึ่งถือได้ว่าเป็นหนึ่งในหลักการสำคัญของการศึกษาแบบรูตอล์ฟ สไตเนอร์ที่นักการศึกษาบางท่านเปรียบเทียบกับเป้าหมายของการฝึกสมาธิในพุทธปรัชญารูปแบบหนึ่ง

หลักการสำคัญในปรัชญาการศึกษาของรูตอล์ฟ สไตเนอร์

โรงเรียนแบบวอลดอร์ฟที่ใช้หลักปรัชญาการศึกษาของสไตเนอร์ มีแนวทางการจัดการเรียนการสอนที่เน้นให้ผู้เรียนได้ทำกิจกรรมอย่างหนึ่งที่เรียกว่า ยูริธมี (Eurythmy) ซึ่งเป็นศิลปะการเคลื่อนไหว รวมไปถึงกิจกรรมที่ต้องการสมาธิกับกิจกรรมที่ใช้การเคลื่อนไหวร่วมกัน (พร พันธุ์ โอสถ, 2543) คำว่า ยูริธมี มาจากภาษากรีก มีความหมายว่า จังหวะอันงดงามหรือการเคลื่อนไหวอย่างกลมกลืน ในปี 1912 สไตเนอร์ได้พัฒนาแนวคิดของยูริธมีโดยการออกแบบท่าทางการเคลื่อนไหวที่มีความสัมพันธ์กับเสียงพูด (Speech Eurythmy) แต่ละเสียงพยัญชนะและสระ จะมีท่าทางเฉพาะเปรียบเสมือนการเต้นรำของคำพูดและเสียงดนตรี (Tone Eurythmy) ใช้การเคลื่อนไหวสื่อถึงอารมณ์ของทำนองและจังหวะ (Steiner, 1972) กลุ่มคนจำนวนหนึ่งเชื่อว่ายูริธมีไม่ใช่การเต้นทั่วไปแต่เป็นภาษาทางจิตวิญญาณที่สะท้อนความเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและจักรวาล หลักการสำคัญของยูริธมี คือ การเคลื่อนไหวอย่างมีสติ (Conscious Movement) ผู้ฝึกต้องเคลื่อนไหวด้วยความตระหนักรู้ทุกขณะ จึงต่างจากการเต้นทั่วไปที่เน้นความสวยงามภายนอก ยูริธมีมุ่งไปที่

กระบวนการภายใน กลุ่มคนผู้นิยมยูริมีจึงมีทรรศนะว่ากิจกรรมนี้ช่วยปรับสมดุลพลังชีวิต (Etheric Body) และเชื่อมโยงกับจักรวาลธรรมชาติ สื่อถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และจักรวาล จะเห็นได้ว่าท่าทางการเคลื่อนไหวบางอย่างเลียนแบบคล้ายการเจริญเติบโตของพืชหรือการโคจรของดาว ทำให้ผู้ฝึกฝนเกิดความจดจ่อกับกิจกรรมการเคลื่อนไหวท่าทางของร่างกายไปกับเสียงจังหวะ

ประเด็นที่น่าสังเกตคือมีความเข้าใจบางอย่างเกิดขึ้นในสังคมการศึกษาของไทยที่นิยมการศึกษาแบบวอลดอล์ฟ ซึ่งในเบื้องต้นมีการตีความว่า ศิลปะการเคลื่อนไหวยูริมีมีความเหมือนกับการทำสมาธิในพุทธปรัชญา ยูริมีไม่ใช่รูปแบบการเจริญสติในพุทธปรัชญาเถรวาท เพราะยูริมีเน้นการแสดงออกทางกายภาพด้วยท่าทางการเคลื่อนไหวที่มีรูปแบบ (Form) ที่กำหนดไว้บนพื้นฐานของแนวคิดหลักการมนุษยปรัชญา ในขณะที่สมาธิของพุทธปรัชญายึดโยงกับหลักธรรมที่มีทั้งปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ อนึ่งยูริมีอาจใกล้เคียงกับสมณะภาวนาที่เน้นฝึกจิตให้สงบผ่านการจดจ่อ แต่ขาดองค์ประกอบของวิปัสสนาคือการเห็นไตรลักษณ์ในสภาวะของร่างกายนี้คือข้อแตกต่างชัดเจน ซึ่งเป็นข้อสรุปหลักที่ไม่อาจยอมรับการตีความที่ว่า ยูริมีคือการทำสมาธิรูปแบบหนึ่งซึ่งเหมือนกับฐานคิดของพุทธปรัชญา ด้วยเหตุผลประการที่หนึ่ง คือ จุดมุ่งหมายที่ต่างกัน สเตเนอร์เน้นพัฒนาความกลมกลืนระหว่างร่างกายและจิตวิญญาณซึ่งถูกปรับใช้ในด้านการศึกษาและการบำบัดเป็นหลัก (Anthroposophy) ในขณะที่พุทธปรัชญาสมาธิคือการเน้นละกิเลส ฝึกให้เกิดปัญญาเห็นไตรลักษณ์ (อนิจจัง, ทุกขัง, อนัตตา) ประการที่สอง คือ บทบาทของร่างกาย ยูริมีใช้ร่างกายเป็นเครื่องมือในการแสดงออกทางศิลปะและการสื่อความหมาย พุทธปรัชญามองว่าร่างกายเป็นเพียงฐานสำหรับการฝึกสติให้รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงเท่านั้น ประการที่สาม คือ ความต่างด้านรูปแบบยูริมีเคลื่อนไหวตามเสียงพูดหรือดนตรี มีท่าทางสัญลักษณ์ ส่วนพุทธปรัชญาเน้นพิจารณาภายในและจิต (วิปัสสนา) และกำหนดลมหายใจ ดังนั้นเมื่อกล่าวโดยสรุปยูริมีของสเตเนอร์เป็นศิลปะการเคลื่อนไหวที่เน้นความงามและความกลมกลืนของร่างกายให้จดจ่อกับการเคลื่อนไหวที่ในฐานคิดซึ่งมีเนื้อหาการเรียนรู้มาจากบริบทของมนุษยปรัชญาจึงต่างจากสมาธิของพุทธปรัชญาที่เป็นการฝึกจิตเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์โดยไม่ยึดการแสดงออกทางกายภาพว่าเป็นสาระสำคัญ

เมื่อพิจารณาจากฐานคิดของศิลปะการเคลื่อนไหวแบบยูริมีที่มาจากฐานคิดของหลักมนุษยปรัชญาจะพบว่า Michael Shermer นักวิชาการด้านวิทยาศาสตร์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ Why People Believe Weird Things (1997) ว่าแนวคิดนี้เป็นวิทยาศาสตร์เทียม (pseudoscience) เนื่องจากอ้างอิงหลักการทาง จิตวิญญาณที่พิสูจน์ไม่ได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์เป็นความเชื่อทางจิตวิญญาณที่ขาดหลักฐานเชิงประจักษ์ (Shermer, 1997) แนวคิดของสเตเนอร์จึงเปรียบได้กับลัทธิ นอสติก (Gnosticism) ที่อ้างความรู้พิเศษเฉพาะกลุ่ม (Shermer, 1997) ปรัชญาการศึกษาของ วอลดอล์ฟ สเตเนอร์ที่นำมาใช้ในระบบการศึกษาแบบวอลดอร์ฟ (Waldorf education) ซึ่งรวมยูริมีเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรอาจเป็นระบบการศึกษาที่ปลูกฝังความเชื่อแบบอภินิหาร (supernatural beliefs) แทนการใช้เหตุผลทางวิทยาศาสตร์ (Dawkins, 2006) การตั้งคำถามถึงประสิทธิภาพของยูริมีที่เชื่อมั่นว่ามุ่งให้เกิดประสิทธิภาพด้านการจดจ่อแบบเกิดสมาธินั้นยังถือเป็นจุดด้อยที่ยังมีข้อจำกัด เนื่องจากการต้องอาศัยความเชื่อทางลัทธิบางประการ และไม่ได้ตอบโจทยสำหรับผู้เรียนทุกคน นักวิจารณ์ด้านการศึกษาสมัยใหม่ Dan Dugan ชี้ว่าศิลปะการเคลื่อนไหวแบบยูริมีอาจไม่ใช่ศิลปะการเคลื่อนไหวทั่วไปที่ฝึกสมาธิ แต่ยูริมีกลายเป็นกิจกรรมศักดิ์สิทธิ์ที่ห้ามโต้แย้ง (Dugan, 1998)

เทียบเคียงกับการล้างสมองของบางลัทธิเพราะผู้เรียนถูกฝึกให้ปฏิบัติตามโดยไม่เข้าใจเหตุผลเชิงปรัชญา เคลือบแฝงไปด้วยแนวคิดบางอย่างซึ่งอาจจำกัดความสามารถในการคิดวิเคราะห์โต้เถียงบนฐานการใช้เหตุผลของผู้เรียน จากการศึกษาในหลายหัวข้อที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้พบข้อสรุปประการหนึ่ง เป็นสิ่งที่ช่วยยืนยันได้ว่าแนวความคิดของพุทธปรัชญาค่อนข้างจะขัดแย้งกับแนวคิดของรูดอล์ฟ สไตเนอร์ ทั้งหลักเรื่องความจริง ธรรมชาติของมนุษย์ ตลอดจนกิจกรรมที่ถูกนำมาใช้ประกอบกิจกรรมการเรียนรู้ที่เรียกว่ายูริมี ซึ่งหลายฝ่ายพยายามอ้างให้เกิดความสมเหตุสมผลว่าเหมือนกับหลักการทำสมาธิในพุทธปรัชญา หลังจากนั้นจะได้ชี้ให้เห็นถึงสาเหตุอันเป็นที่มาของความเข้าใจอันทำให้เกิดการตีความที่คลาดเคลื่อนดังกล่าว ในการศึกษาหัวข้อถัดไป ชื่อว่าพุทธปรัชญาในปรัชญาการศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์

พุทธปรัชญาในปรัชญาการศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์

เหตุใดแนวคิดปรัชญาการศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์จึงปรากฏอัตลักษณ์ทางภาษาบางอย่างในพุทธปรัชญาถูกนำมาใช้ในระบบการศึกษาแบบวอลดอล์ฟที่ก่อตั้งขึ้น การย้อนศึกษาเพื่อให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างพุทธปรัชญากับสไตเนอร์จะช่วยให้สามารถหาข้อสรุปและคลายข้ออ้างที่ไม่ชัดเจนลงต่อประเด็นเรื่องความเหมือนระหว่างแนวคิดของสไตเนอร์กับพุทธปรัชญาที่ถูกยกขึ้นมาสนับสนุนการใช้ปรัชญาการศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์ในสังคมไทยลงได้ว่าจะเป็นการตีความที่หลอมนั่นกัน จากการศึกษาพบว่า James John Clarke หรือนามปากกาชื่อ เจ.เจ. คลาร์ก (J.J. Clarke) ได้ศึกษาความเชื่อมโยงพบว่า สไตเนอร์ได้รับอิทธิพลพุทธปรัชญาผ่านการศึกษางานเขียนของโซเปนเฮาเออร์ (Clarke, 1997) โซเปนเฮาเออร์เป็นนักปรัชญาชาวเยอรมันคนแรกที่สนใจศึกษาแนวคิดของพุทธปรัชญาโดยมีงานเขียนสำคัญเรื่อง *The World as Will and Representation* ซึ่งพิมพ์ในปี ค.ศ. 1818 สไตเนอร์ได้ศึกษางานเขียนชิ้นนี้และพัฒนาต่อยอดแนวคิดนี้ขึ้นมาใหม่โดยใช้ชื่อเรียกว่า จิตวิญญานเชิงวิวัฒนาการ (spiritual evolution) จากการตรวจสอบหลักฐานทางวิชาการพบว่า รูดอล์ฟ สไตเนอร์ไม่ได้ศึกษาแนวคิดพุทธปรัชญาโดยตรงจากแหล่งข้อมูลดั้งเดิม แต่เป็นการศึกษาด้วยวิธีการศึกษาเอกสารชั้นทุติยภูมิโดยศึกษาจากงานเขียนด้านพุทธปรัชญาจากนักคิดร่วมสมัย นอกจากนี้เพื่อนร่วมงานของเขานามว่าเฮนรี สตีล โอลคอตต์ (Henry Steel Olcott) เป็นหนึ่งในบุคคลสำคัญที่แผ่ขยายความคิดพุทธปรัชญาให้แก่สไตเนอร์ในช่วงที่ทำงานด้วยกันระหว่างปี ค.ศ. 1902-1913 (Seiss, 1988) นักวิชาการหลายคนจึงลงความเห็นและชี้ว่าสไตเนอร์ปรับแนวคิดพุทธปรัชญาให้เข้ากับวิทยาศาสตร์แนวจิตวิญญาน ซึ่งเป็นการนำหลักการบางอย่างในพุทธปรัชญามาวิเคราะห์ตีความใหม่ในแบบของสไตเนอร์เอง Alfred Heidenreich ได้กล่าวไว้ว่า "...Steiner transformed Buddhist karma into a scientific-spiritual evolutionary process..." (Heidenreich, 2001) สไตเนอร์แปลงแนวคิดพุทธปรัชญาเรื่องกรรมเป็นระบบวิวัฒนาการจิตวิญญาน (Heidenreich, 2001) จุดสำคัญที่ Heidenreich ชี้ให้เห็นและสอดคล้องกับข้อคิดเห็นที่อยู่ในงานแปลของสำนักพิมพ์ศรีปัญญาในประเทศไทยนั้นมีความสอดคล้องต้องกันซึ่งยืนยันได้ว่าสไตเนอร์เปลี่ยนการนั่งสมาธิเป็นกิจกรรมสร้างสรรค์รูปแบบหนึ่ง สมาธิแบบสไตเนอร์ได้ถูกปรับจากพุทธปรัชญาสู่ศิลปะแห่งการเคลื่อนไหวยูริมี (ไฮเดนไรซ์, อัลเฟรด, 2558) นอกจากนี้สไตเนอร์ยังเคยกล่าวถึงพุทธปรัชญาในงานเขียนและการบรรยายของเขาเอง โดยเฉพาะในบริบทของมนุษย์ปรัชญา

(Anthroposophy) ซึ่งเรามองพุทธปรัชญาในแง่ของวิวัฒนาการทางจิตวิญญาณ (spiritual evolution)

ข้อสรุปที่เห็นได้ชัดเจนในหัวข้อพุทธปรัชญาในปรัชญาการศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์นั้นชี้ให้เห็นว่าการที่แนวคิดของรูดอล์ฟ สไตเนอร์ ผู้ก่อตั้งการศึกษาวอลดอร์ฟและมนุษย์ปรัชญาถูกมองว่ามีความคล้ายกับพุทธปรัชญานั้นเกิดจากการตีความกว้าง ๆ เมื่อเห็นอัตลักษณ์ของคำทางภาษาบางอย่างในพุทธปรัชญาปรากฏอยู่ในหลักปรัชญาการศึกษาของสไตเนอร์ แต่เมื่อวิเคราะห์ลึก ๆ แล้วทั้งสองแนวคิดแตกต่างกันในทางหลักการ ดังนั้นการที่มีข้อสรุปว่าปรัชญาการศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์มีความคล้ายกับพุทธปรัชญาอาจไม่ถูกต้องทั้งหมด เนื่องจากทั้งสองระบบความคิดมีความแตกต่างที่สำคัญในหลายแง่มุม โดยเริ่มตั้งแต่การศึกษาพุทธปรัชญาของสไตเนอร์ที่มีได้ศึกษาผ่านคัมภีร์ที่เป็นฐานความรู้ปฐมภูมิ ไต่เรียงมาจนถึงหลักปรัชญาพื้นฐานในการมองความจริงซึ่งเป็นมิติทางอภิปรัชญาซึ่งพุทธปรัชญามีฐานคิดเรื่องความจริงที่ปฏิเสธมโนทัศน์เรื่อง พระเจ้าผู้สร้างโลกแต่ยอมรับกฎธรรมชาติที่เป็นหลักอนัตตา ตลอดจนความเข้าใจในเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ที่เป็นแนวคิดเรื่องตัวตนของผู้เรียนซึ่งขัดแย้งกัน เนื่องจากสไตเนอร์เชื่อในตัวตนที่แท้จริง (Higher Self) ที่พัฒนาผ่านชาติภพต่าง ๆ แต่พุทธปรัชญากลับมีความเชื่อว่าไม่มีตัวตนที่แท้จริง (อนัตตา) และการยึดถือในตัวตนคือต้นเหตุของทุกข์ การตีความพุทธปรัชญาของสไตเนอร์มีการตีความในลักษณะผสมผสานระหว่างแนวคิดปรัชญาตะวันตกกับหลักการซึ่งเป็นมิติทางด้านจิตวิญญาณในกลุ่มปรัชญาตะวันออก โดยเฉพาะเน้นการปรับแนวคิดของพุทธปรัชญาให้สอดคล้องกับระบบมนุษย์ปรัชญา (Anthroposophy) ที่เป็นรากฐานสำคัญในปรัชญาการศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์ ทำให้ขาดการนำแก่นแท้ซึ่งเป็นสาระสำคัญของพุทธปรัชญามาใช้อย่างครบถ้วน คำวิจารณ์ของรูดอล์ฟ สไตเนอร์ (Rudolf Steiner) ต่อพุทธปรัชญาเถรวาทแบบดั้งเดิม แม้จะไม่ปรากฏการเขียนวิจารณ์พุทธปรัชญาแบบตรงไปตรงมา แต่พบการแสดงความคิดเห็นต่างผ่านการเปรียบเทียบกับมนุษย์ปรัชญาปรากฏในงานเขียนของเขาเรื่อง Christianity as Mystical Fact เมื่อปี ค.ศ.1902 ที่สไตเนอร์เปรียบเทียบพุทธปรัชญากับแนวคิดของกลุ่มคริสต์ศาสนาที่ไม่ใช่กระแสหลัก (Esoteric Christianity) โดยมีประเด็นสำคัญคือ พุทธปรัชญามุ่งสู่การหลุดพ้นจากสังสารวัฏโดยการดับกิเลสและบรรลุนิพพาน ในขณะที่ศาสนาคริสต์ค้นหาความหมายของการดำรงอยู่โดยการเปลี่ยนแปลงโลกผ่านแรงกระตุ้นของพระคริสต์อย่างแรกนำพาออกห่างจากโลก ส่วนอย่างหลังนำพาเข้าสู่โลก "... Buddhism seeks release from existence by extinguishing desire, while Christianity finds the meaning of existence in a transformation of the world through the Christ impulse... The former leads away from the world, the latter into it." (Steiner, 1961) จากข้อความนี้ชี้ให้เห็นว่า สไตเนอร์มีทรรศนะบางอย่างในพุทธปรัชญาที่เห็นว่ามีความขัดแย้งบางอย่างในแนวคิดนี้คือการมุ่งให้คนละทิ้งโลกแห่งความเป็นจริงมากเกินไป ซึ่งแนวคิดนี้ไม่ได้แตกต่างจากทรรศนะของโซเปนฮาวเออร์ที่ถูกโจมตีจากฝ่ายตรงข้ามว่าผลงานของเขานั้นเป็นทรรศนะที่เน้นหนักในเรื่องความทุกข์มากเกินไป ทรรศนะเรื่องการไม่เห็นด้วยกับแนวคิดบางประการของพุทธปรัชญาที่สไตเนอร์มีนั้นมีความชัดเจนมากขึ้น เมื่อศึกษาจากเอกสารฉบับสมบูรณ์ที่รวบรวมคำบรรยายของสไตเนอร์ในหัวข้อเรื่อง The Gospel of Buddha (1909) ที่ได้บันทึกคำพูดการเปรียบเทียบพุทธปรัชญากับคริสต์ศาสนาในแง่จิตวิญญาณของเขาไว้ สรุปความได้ว่า แนวทางพุทธปรัชญานำพาออกห่างจากโลก ในขณะที่แนวทางมนุษย์ปรัชญาจะ

นำพาเข้าสู่โลกเพื่อปรับเปลี่ยนจิตวิญญาณใหม่ "... The Buddhist path leads away from the world, while the anthroposophical path leads into the world to spiritually reshape it." (GA 34, Lecture 4) จากข้ออ้างที่ยกมาสนับสนุนเป็นข้อโต้แย้งสำคัญที่ชี้ให้เห็นข้อสรุปว่า คำบรรยายในแง่การวิจารณ์ของสไตเนอร์ต่อพุทธปรัชญา เขามองว่าพุทธปรัชญาแบบดั้งเดิมอาจมีข้อจำกัดบางประการที่เน้นการหลุดพ้นมากเกินไป ส่งผลให้เกิดการละเลยบทบาทของมนุษย์ในฐานะบุคคลที่ยังคงต้องอาศัยอยู่ในโลก พุทธปรัชญาในปรัชญาการศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์เน้นพัฒนาการจิตวิญญาณแทนการเข้าสู่ภาวะนิพพานอันเป็นพระศณะสูงสุดในพุทธปรัชญาดั้งเดิม มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบสมาธิในพุทธปรัชญาเป็นกิจกรรมเคลื่อนไหวศิลปะแบบยูริธมี แต่อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนมีความเห็นว่าการนำหลักพุทธปรัชญาบางส่วนไปเชื่อมโยงกับหลักการทางปรัชญาแบบสไตเนอร์เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการสร้างพุทธปรัชญาแบบยุโรปที่เหมาะสมกับสังคมที่เน้นวิทยาศาสตร์อุตสาหกรรม โดยที่มิได้คงสาระสำคัญของพุทธปรัชญาเถรวาทแบบดั้งเดิมไว้ ท้ายที่สุดข้อสังเกตสำคัญคือ สไตเนอร์ไม่เคยกล่าวอ้างว่าเป็นพุทธศาสนิกชน แต่ได้ศึกษาและนำบางแนวคิดของพุทธปรัชญามาปรับใช้ตีความใหม่ในระบบปรัชญาของตน กล่าวได้ว่าสไตเนอร์สนใจ พุทธปรัชญาในฐานะปรัชญาตะวันออกที่สำคัญ และอาจารย์อิทธิพลทางอ้อม แต่สไตเนอร์ตีความใหม่ผ่านแนวคิดของตนเอง ที่ผสมผสานระหว่างคริสต์ศาสนา วิทยาศาสตร์ และปรัชญา หากศึกษาให้ลึกจะพบว่าคำต่างๆ ที่ถูกยืมมาใช้ของสไตเนอร์แตกต่างจากพุทธปรัชญาแบบดั้งเดิมพอสมควร ในลำดับถัดไปเป็นการวิเคราะห์เพื่อให้เห็นถึงข้อโต้แย้งที่ไม่อาจยอมรับได้หากมีข้อสรุปที่ยืนยันว่า ปรัชญาการศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์ในเหมือนกับพุทธปรัชญา

ปรัชญาการศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์ในสังคมไทย : ข้อโต้แย้งจากพุทธปรัชญา

การศึกษาแนวคิดของสไตเนอร์ในหัวข้อที่ผ่านมาเน้นย้ำให้เห็นว่า มีข้อโต้แย้งที่สำคัญในสามประเด็นด้วยกัน ประการที่หนึ่ง พระศณะเรื่องความจริงในเชิงอภิปรัชญา (Metaphysics) พุทธปรัชญาปฏิเสธความมีอยู่ของตัวตนมีแนวคิดแบบอนัตตา และมองว่าทุกสิ่งเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงตามหลักปฏิจจสมุปบาท ส่วนสไตเนอร์มีแนวคิดที่เชื่อความจริงของโลกเหนือกายภาพที่เชื่อมโยงกับมนุษย์แบบมีตัวตน ข้อโต้แย้งจากพุทธปรัชญาในประเด็นนี้ชี้ให้เห็นข้ออ้างที่เชื่อได้ว่า พุทธปรัชญาไม่ยอมรับว่าความจริงสูงสุดที่มีลักษณะเป็น สิ่งคงที่ (Substance Metaphysics) ดังที่สไตเนอร์เชื่อในพระคริสต์ในฐานะสิ่งที่เป็นจิตวิญญาณสูงสุด ขณะที่พุทธปรัชญาไม่เชื่อเรื่องการมีอยู่ของพระเจ้า

ประการที่สอง พระศณะเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ พุทธปรัชญาเถรวาทมองมนุษย์ผ่านหลักธรรมเรื่องขันธ 5 ว่าเป็นองค์ประกอบที่รวมกันชั่วคราวและไม่มีตัวตนแท้จริง เป้าหมายของการเข้าใจความจริงเรื่องนี้ เป็นไปเพื่อละทิ้งความยึดมั่นและบรรลุนิพพาน (นิพพาน) ข้อโต้แย้งจากพุทธปรัชญาในประเด็นนี้ชี้ให้เห็นข้ออ้างที่เชื่อได้ว่า พุทธปรัชญาไม่ยอมรับข้อสรุปที่เชื่อว่า ธรรมชาติของมนุษย์สามารถพัฒนาจิตสำนึกให้เป็นอิสระได้โดยไม่ผ่านการปฏิบัติเพื่อละทิ้งอวิชชาและเห็นความจริงของธรรมชาติตามที่แท้จริง

และประการสุดท้าย หลักการสำคัญของกระบวนการพัฒนากายและจิต พุทธปรัชญามุ่งเน้นการละทิ้งความยึดมั่นถือมั่นโดยใช้ความเข้าใจในธรรมชาติเป็นพื้นฐานผ่านการลงมือปฏิบัติ ข้อโต้แย้ง

จากพุทธปรัชญาในประเด็นนี้ชี้ให้เห็นข้ออ้างที่เชื่อได้ว่า พุทธปรัชญาไม่ยอมรับแนวคิดของสไตเนอร์ที่เน้นการพัฒนาจิตวิญญาณผ่านศิลปะและความคิดสร้างสรรค์ตามแนวทางปรัชญามนุษยนิยมเชิงจิตวิญญาณ (anthroposophy) ที่รวมการพัฒนาด้านความคิด (thinking), ความรู้สึก (feeling), และเจตจำนง (willing) โดยใช้ศิลปะ ดนตรี และการเคลื่อนไหวร่างกาย (eurythmy) เป็นเครื่องมือพัฒนาจิตสำนึก

จากที่กล่าวมา จะเห็นข้ออ้างที่เชื่อได้ว่า ปรัชญาการศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์ต่างจากพุทธปรัชญา ดังนั้น เมื่อแนวคิดปรัชญาการศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์หรือที่รู้จักกันในชื่อการศึกษาออลดอร์ฟ (Waldorf Education) ได้นำมาประยุกต์ใช้ในสังคมไทยมีโรงเรียนและศูนย์การเรียนรู้หลายแห่งที่นำหลักการนี้มาปรับใช้เพื่อตอบโจทย์ในแนวทางของการศึกษาทางเลือก แนวคิดของรูดอล์ฟ สไตเนอร์ ที่นำเสนอต่อสาธารณชนนั้น มิได้มีเพียงกลุ่มที่สนับสนุนเท่านั้น ในทางตรงกันข้ามกลับมีนักวิชาการหลายฝ่ายได้ออกมาตอบโต้ ต่อต้าน โดยให้เหตุผลว่า แนวคิดของรูดอล์ฟ สไตเนอร์ เป็นแนวคิดที่อันตรายต่อความเชื่อที่ถูกต้องขัดกับฐานความคิดทางวิทยาศาสตร์ เป็นลัทธิที่ลึกลับ ด้วยเหตุนี้การศึกษาเพื่อทำความเข้าใจการประยุกต์แนวคิดปรัชญาการศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์ในสังคมไทย จึงเป็นสิ่งที่ควรศึกษาให้กระจ่างชัด ปัจจุบันพบว่ามียุทธศาสตร์ที่หันมาสนใจแนวทางการศึกษาแบบออลดอร์ฟอยู่มาก เป็นระบบการศึกษาที่มีชื่อเสียงอยู่ในหลายประเทศทั่วโลก รวมทั้งในประเทศไทยที่มีโรงเรียนทางเลือกจัดการศึกษาตามแนวคิดของ รูดอล์ฟ สไตเนอร์ เมื่อมีระบบการเรียนการสอนของรูดอล์ฟ สไตเนอร์ เกิดขึ้นในสังคมไทย ปัญหาที่น่าสนใจจึงอยู่ที่การถามหาความเหมาะสมสอดคล้องของการนำระบบการศึกษานี้มาใช้ในสังคมไทย ตลอดจนการศึกษาเพื่อหาคำตอบว่า ปรัชญาการศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์กับปรัชญาการศึกษาของพุทธปรัชญาเหมือนกันเพราะมีอัตลักษณ์ทางภาษาและแนวความคิดบางประการที่ของพุทธปรัชญาปรากฏอยู่ในฐานคิดของสไตเนอร์ บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาพื้นฐานที่ว่าด้วยความจริงและปรัชญาการศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์กับพุทธปรัชญา เพื่อโต้แย้งความเห็นของนักการศึกษาบางท่านที่เชื่อว่า ปรัชญาการศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์กับพุทธปรัชญาการศึกษาที่มีความเหมือนกัน ในการนี้ผู้เขียนขอนำเสนอองค์ความรู้ใหม่จากการศึกษา ดังนี้

	ความจริง	ธรรมชาติของมนุษย์	หลักการศึกษา	ความรู้ใหม่
พุทธปรัชญา	ความจริงมีอยู่ สองแบบ คือสังขตธรรม และ สังขตธรรมเพื่อ นำไปสู่การ ปล่อยวาง	ชั้น 5 (ไม่มีตัวตนแท้)	เน้นหลุดพ้นจาก ทุกข์ และเห็นความจริง ของธรรมชาติด้วย การฝึกสมาธิหรือ การวิปัสสนา	การเห็นความ ต่างด้านความเข้าใจ เรื่อง ความจริง ธรรมชาติของมนุษย์ และหลักการศึกษา ย่อมส่งผลต่อการ แนวทางการเรียนรู้ และเป้าหมายของ การศึกษาอย่าง

รูตอล์ฟ สไตเนอร์	ความจริงมีอยู่ หนึ่งเดียวและ เปลี่ยนแปลง ตามพลวัตที่ ต้องเข้าใจและ พัฒนาต่อ	กายมีหลาย ประเภท (มี ตัวตนพัฒนาได้)	เน้นการพัฒนา ตัวตนสู่ความเป็น มนุษย์ระดับสูง ด้วยการฝึกตาม แนวทางเฉพาะ ศิลปะการ เคลื่อนไหวแบบยู ริธมี	ชัดเจน ดั่งนั้น ปรัชญาการศึกษา ของ สไตเนอร์จึง ต่างจากพุทธปรัชญา อย่างมีนัยสำคัญ
-------------------------	--	---	--	--

จากภาพสามารถอธิบายได้ว่าทั้งสองแนวคิดต่างก็ให้ความสำคัญกับการพัฒนามนุษย์ แต่ใช้กรอบความคิดและวิธีการที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ในด้านปรัชญาพื้นฐาน รูตอล์ฟ สไตเนอร์มองว่า ความจริงสัมบูรณ์มีอยู่ แต่มีอยู่ในลักษณะไม่ได้คงที่ตายตัว เปลี่ยนแปลงแบบมีพลวัต (Dynamic) ส่วนพุทธปรัชญาเชื่อในหลักความจริงสองระดับ ถึงแม้ว่าโลกสิ่งมีชีวิตและสรรพสิ่งจะเปลี่ยนแปลงไปตามหลักของธรรมชาติ แต่ทว่ายังคงมีความจริงซึ่งเป็นสิ่งสัมบูรณ์อันเป็นหลักสัจธรรมซึ่งมีอยู่โดยความเป็นนิรันดร์คงที่และไม่เปลี่ยนแปลงเป็นธรรมที่อยู่นอกเหนือเหตุปัจจัย กล่าวสรุปโดยภาพรวมปรัชญาการศึกษาของรูตอล์ฟ สไตเนอร์ต่างจากพุทธปรัชญาเพราะยึดหลักความเชื่อถือในหลักปรัชญาพื้นฐานเกี่ยวกับความจริงที่แตกต่างกัน

ส่วนในด้านปรัชญาการศึกษาผลการศึกษาพบว่า มุมมองเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ ธรรมชาติเกี่ยวข้องกับเรื่องธรรมชาติของมนุษย์นั้น สไตเนอร์เชื่อว่า มนุษย์เป็นสิ่งที่มีชีวิตที่มีส่วนประกอบทั้งรูปและนาม ซึ่งมีโครงสร้างการแบ่งแยกที่หลากหลายออกไป มีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการอยู่ท่ามกลางสภาพแวดล้อมทั้งที่ส่งเสริมและเป็นอุปสรรคให้จิตวิญญาณของมนุษย์แต่ละคนพัฒนาได้ไม่เท่ากัน สไตเนอร์จึงมองมนุษย์ในรูปแบบการมีอัตตาสสามารถพัฒนาตนขึ้นสู่ระดับจิตวิญญาณที่สูงขึ้น ในขณะที่พุทธปรัชญามองมนุษย์เป็นองค์ประกอบของชั้น 5 มีรูป เวทนา สัญญา สังขารวิญญาณ ที่เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนแท้ จึงเชื่อในสังสารวัฏ ที่ขับเคลื่อนด้วยกรรมมีเป้าหมายคือการหลุดพ้นจากทุกข์มุ่งไปนิพพาน โดยไม่เน้นการพัฒนาจิตวิญญาณแบบขั้นบันได ในด้านหลักการซึ่งเป็นกิจกรรมประกอบการเรียนรู้ที่เรียกว่ายูริธมี ดูเสมือนว่าเกิดความไม่ลงรอยในเรื่องของจุดหมายปลายทางทั้งนี้ เพราะการทำยูริธมีกับการฝึกสมาธิในพุทธปรัชญา มีรูปแบบที่แตกต่างกันทั้งในลักษณะท่าทางและจุดมุ่งหมายที่เน้นย้ำถึงประโยชน์ไม่เหมือนกัน กล่าวได้ว่า ปรัชญาการศึกษาของรูตอล์ฟ สไตเนอร์หากมีการนำมาปรับใช้ในสังคม มิควรอ้างความสมเหตุสมผลโดยใช้ข้อสรุปว่า ปรัชญาการศึกษาของรูตอล์ฟและพุทธปรัชญาการศึกษาที่เป็นฐานคิดสำคัญในสังคมไทยนั้นเหมือนกัน เพราะในความเป็นจริงแล้วแนวคิดของสไตเนอร์และพุทธปรัชญา มีความแตกต่างกันในหลักการสำคัญ แต่อาจจะคล้ายคลึงกันในประเด็นย่อยทั่วไปที่มีการยึดค้ำและแนวคิดมาปรับใช้แต่ต่างความหมาย ซึ่งถือเป็นเรื่องพิสูจน์ได้ว่า ปรัชญาการศึกษาของรูตอล์ฟ สไตเนอร์ในสังคมไทยเหมือนกับพุทธปรัชญานั้น ไม่เป็นความจริง เพียงแต่มีความคล้ายคลึงกันบ้างในส่วนรายละเอียดปลีกย่อย

ด้วยปัญหากรณีศึกษาที่กล่าวมาข้างต้นย่อมชี้ให้เห็นว่า แนวคิดการศึกษาใดใดก็ตามที่ถูกนำมาใช้ในสังคมไทยควรมีการศึกษาให้ครอบคลุมรอบด้าน ย่อมดีกว่าการตีคลุมและเผยแพร่อย่างผิด

ประเด็น โดยเฉพาะการนำแนวคิดของชาวตะวันตกมาใช้ในบริบทของสังคมไทยที่ตั้งอยู่บนรากฐานการศึกษาแนวพุทธ การเข้าใจหลักการพื้นฐานทางความคิดอย่างถูกต้อง ย่อมนำไปสู่ประสิทธิผลที่ดีของการปรับประยุกต์ใช้ โดยเฉพาะงานด้านการศึกษาที่มุ่งเน้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของประเทศไทย

เอกสารอ้างอิง

- พร พันธุ์โอสถ. (2543). *การเรียนรู้ของเด็กปฐมวัยไทยตามแนวคิดวอลดอร์ฟ*. กรุงเทพมหานคร: ภาพพิมพ์.
- รูดอล์ฟ สไตเนอร์. (2560). *ปรัชญาการศึกษาของรูดอล์ฟ สไตเนอร์*. แปลโดย สุธิพงษ์ พงษ์ภาวีชร. กรุงเทพมหานคร: สอนเงินมีมา
- ไฮเดนไรซ์, อัลเฟรด. (2558). *พุทธศาสนาในทรรศนะของรูดอล์ฟ สไตเนอร์*. กรุงเทพมหานคร: ศรีปัญญา.
- Clarke, J. J. (1997). *Oriental enlightenment: The encounter between Asian and Western thought*. Oxfordshire: Routledge Press.
- Dawkins, R. (2006). *The God Delusion*. London: Bantam Press.
- Heidenreich, A. (2001). *The Buddhism of Rudolf Steiner*. London: Temple Lodge Publishing.
- Steiner, R. (1994). *Theosophy: An introduction to the spiritual processes in human life and in the cosmos* (3rd ed.). Great Barrington: Anthroposophic Press.
- Steiner, R. (1972). *Eurythmy as visible singing*. Oxfordshire: Rudolf Steiner Press.
- Steiner, R. (1964). *The philosophy of freedom: The basis for a modern world conception*. (M. Wilson, Trans.). Oxfordshire: Rudolf Steiner Press.
- Shermer, M. (1997). *Why people believe weird things: Pseudoscience, superstition, and other confusions of our time*. New York: W. H. Freeman.
- Seiss, W. (1988). *Rudolf Steiner und der Buddhismus*. Stuttgart: Verlag Freies Geistesleben.